

Predgovor

Nacionalni stereotipi kao predmet istraživanja doskora su u našoj sredini mnogo više okupirali pažnju psihologa i sociologa na primer, nego istoričara, a velike društvene promene poslednjih godina pružale su im dobru podlogu za analizu. Za objašnjenje eksplozije nacionalizama na kraju 20. veka u bivšoj Jugoslaviji dragocen doprinos dala su istraživanja javnog mnjenja o etničkoj distanci, procentualnoj zastupljenosti stereotipnih sudova o sopstvenoj i drugim nacijama, te njihovoj promenljivosti u raznim fazama dominacije nacionalističke ideologije. "Mešanje" istoričara u ovaj zabran pokazalo se međutim kao nužno, jer se javila potreba za utvrđivanjem vertikalnog preseka u analizi istih pojava koji bi doprineo njihovom celovitijem sagledavanju i eventualnoj relativizaciji mogućih ekskluzivizama u tumačenju. Jer, bez uključenja istorijske perspektive nije dobijen odgovor na pitanje o izvorima postojećih rasprostranjenih sudova, a samim tim je mogao biti predimenzioniran ili minimiziran uticaj neposrednog iskustva na njihov nastanak. Zato su nacionalni stereotipi kao predmet analiza (u udžbenicima istorije, putopisima i drugim oblicima izdavaštva, karikaturi...) danas zastupljeni u srpskoj, hrvatskoj, bugarskoj... historiografiji, a razlozi su u potrebi utvrđivanja ne samo trenutne slike o "nama" i "drugima" što je opisno značenje pojma nacionalizam, već primarno njegove geneze, faza kroz koje je prolazio u neposrednoj zavisnosti od političkih zahteva trenutka, i sasvim predvidivih mogućih pojava oblika u budućnosti.

Da bi se dobila celovita slika balkanskih nacionalizama, prava dimenzija njihovog međusobnog uslovljavanja, mehanizama koji čine da se javljaju kao slike u iskrivljenom ogledalu, isti i po liku i po snazi, ali uvek u vremenskom raskoraku, neophodno bi bilo komparativno istraživanje npr. srpsko-hrvatskih, srpsko-albanskih ili srpsko-bugarskih nacionalnih stereotipa u prelomnim trenucima zajedničke istorije. Kako su za takva ambiciozna istraživanja potrebni timovi istoričara, u njihovom odsustvu nužno je zadovoljiti se parcijalnim temama, kao što je to slučaj sa pokušajem u ovoj knjizi i samo analizom delova inače kompleksne slike balkanskih nacionalizama. Uporedno ispitivanje stereotipa kod elita balkanskih naroda jednih o drugima, sasvim sigurno bi pokazalo njihovu potpunu istovetnost – da Bugari Hrvati, Albanci... u trenucima pojačanih napetosti misle o Srbima isto što i ovi o njima. Međusobno nipodaštavanje i pripisivanje isključivo negativnih stavova "drugima" kao i njihove neprijateljske usmerenosti prema "nama" opšte je mesto balkanskih nacionalizama i nije nikakvo ekskluzivno svojstvo samo jednih ili drugih. Kako je nesporna činjenica da je reč o fenomenu koji se sasvim uravnoteženo može pratiti kod elita svih balkanskih naroda i kako u njegovoj unutrašnjoj prirodi nema nikakvih kvalitativnih razlika bilo da je reč o Srbima, Hrvatima, Albancima...i tako dalje. interesovanje za ovu pojavu kod srpskih intelektualaca treba tražiti samo u uverenju da je primarna analiza neprijatnih fenomena u sopstvenoj sredini pitanje dobrog ukusa, kao i da je ono jedino delotvorno kada se pokaže da neprijateljski pogled uperen isključivo preko plota, više ni najzaljubljenijim nacionalistima ne može da pruži zadovoljavajuće odgovore na goruća egzistencijalna pitanja. Ipak, da činjenica istovetnosti nacionalizama ne bi bila zanemarena, ovde će biti, bez posebnog istraživanja, u kratkim crtama samo registrovana i slika "drugih" (hrvatskih i bugarskih intelektualaca) o "sebi" i "drugima", tj o Srbima.

UVOD

"Ja sam u jednom listu obznanio tu Pantinu Istoriju i rekao da ta Istorija, kao od čoveka, – koji ni latinskoga jezika ne razume te se s toga sam pravim izvorima služiti ne može; dalje od čoveka koji o istorijskoj kritici ni pojma nema, no se prema raznovrsnim izvorima odnosi onako bezazleno kao i svako dete i prosti narod; i naposlredku od čoveka Srbina, preteranog patrijote, u koga je jače čustvo i želja od uma i razuma – napisana Istorija ne vredi mnogo i upravo da ništa ne vredi, i da je za Srbiju i Srpstvo velika sramota, što je takva Istorija puštena u svet. jednom reči g Panta je pozicija, a ja sam negacija te pozicije. Blago li si Panti što je na pozitivnoj strani ili što je tako pozitivan, a teško li si meni, što sam na protiv položenoj strani, što sam negativan! No kao što g. Panta ne može ne biti pozitivan, tako i ja ne mogu ne biti negativan; i dokle god g. Panta uspiše takve istorije, donde ću i ja, ako Bog da zdravlje, pisati o tim i takim Istorijama Pantinim i Pantinim drugova" (Ruvarac, 1885).

Dvadeseti vek je zatvorio krug balkanskih nacionalizama. Pri tom ne podrazumevam nikakav ciklični tok istorijskih zbivanja, već, naprotiv, jedno neizgrađeno, atavističko i nezrelo stremljenje, koje je samo sticajem političkih okolnosti i mnogostrukih uticaja isključivalo iz ušančene matrice i povremeno se pretvaralo u kratkotrajni napredak ili, češće, privid napretka. To što Srbija ulazi u 21. vek sa pozicija sličnijih kraju 19. nego čitavom 20. veku, možda će novi romantičari oceniti kao propušteno vreme, nacionalni radnici kao vraćanje na izvorni nacionalni kolosek, ali racionalni stav bi, ipak, najpre morao da glasi, da nikakav tehnološki progres, moderne ideologije i knjiška obaveštenost, ne mogu trajno da znače progres ako se mitska svest održava kao poželjno obeležje "nacionalnog bića", državni interes svodi na staru, davno prevaziđenu frazu iz zaboravljene pa obnovljene bajke, a istorija doživljava kao "patriotska" nauka, koju čine ili suva, selektivno birana fakta ili "prepoznavanje" znakova sadašnjosti u dubokoj prošlosti.

Serijski ratovi u Jugoslaviji 90-ih izneli su na površinu pitanja: zašto je tokom njih srpski nacionalizam u svima video neprijatelje i kako je tako lako prihvatio uverenje da svi osporavaju njegova "prava" i teže uništenju Srba? Koliko su bila utemeljena i raširena uverenja da su svi okolni narodi po svom "karakteru" ili inferiorni, ili opasni, ili negativno "zadoini", pa je sopstvena egzistencija odbranljiva samo silom i fizičkim odvajanjem? Koliko je zaista i od kada, bilo prisutno uverenje da je nemoguć zajednički život sa "drugima"? Kada je ideja slobode prerasla čoveka i pretvorila se u slobodu etnosa po cenu neslobode svakog njegovog člana? I kada je ideja nacionalne države prerasla sve što se u proteklom veku podvodilo pod taj